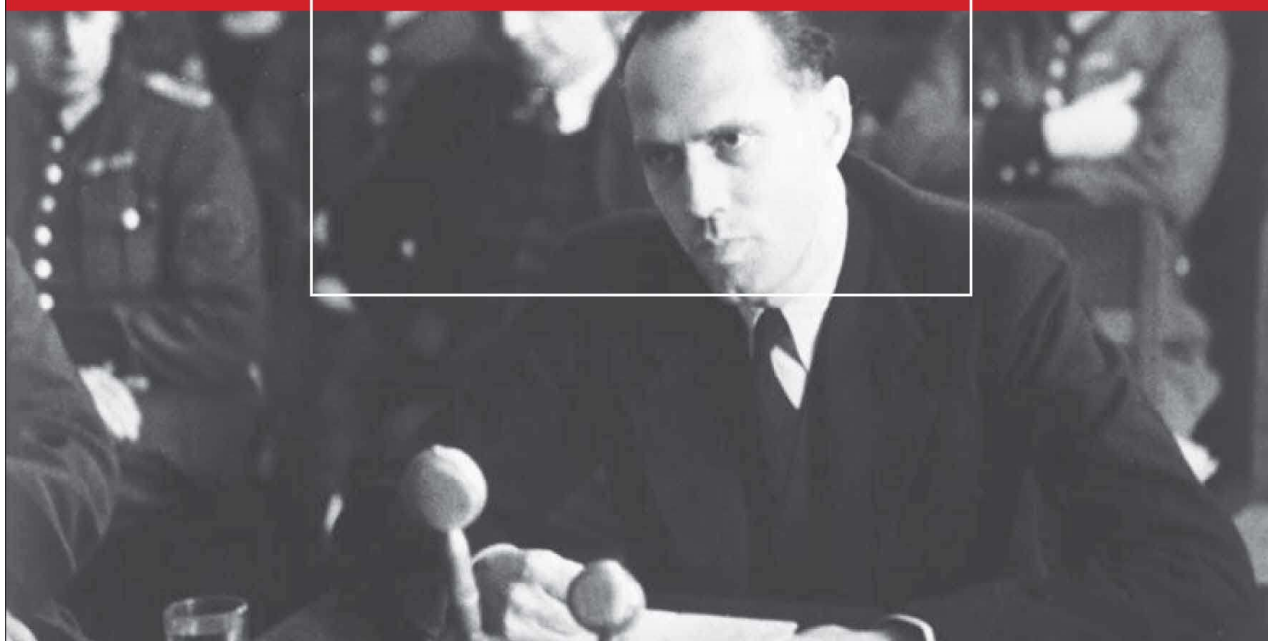

**ALS HITLER
VALT**

**HELMUTH JAMES
VON MOLTKE**
& de Kreisauer Kreis

Marlouk Alders

Onze hele maatschappij is in verzet. Alles moet anders, maar hoe? We praten niet met elkaar. We vechten elkaar de tent uit, soms letterlijk.

Ook binnen het Duitse verzet waren er tegenstellingen, van links tot rechts, van radicaal tot gematigd. Toch werkte een groot deel van het Duitse verzet samen, in de befaamde Kreisauer Kreis. Hoe kregen ze dat voor elkaar in het totaal verscheurde Duitsland?

Het antwoord wordt gegeven in dit boekje van Marlouk Alders. De meeste leden van de Kreisauer Kreis hadden al jaren eerder als vrijwilliger met elkaar samengewerkt, socialisten met conservatieven, christenen met atheïsten, mensen van adel met boeren, arbeiders en studenten.

Samenwerken is het antwoord, zo heeft Marlouk Alders zelf ervaren. Door samen te werken leer je samen te praten, zo bewijst het spannende verhaal van de Kreisauer Kreis. Daar ligt de weg naar een nieuwe toekomst voor ons allemaal.

Marlouk Alders

Ik heb mijn hele leven lang, al op school, gestreden tegen een geest van bekrompenheid en macht, van de zelfverheffing, de intolerantie en van de absolute meedogenloze drijfverij, die de Duitsers met zich meedragen en die zijn uitdrukking heeft gevonden in de nationaalsocialistische staat. Ik heb me er ook voor ingezet dat deze geest met zijn vreselijke consequenties zoals het buitensporige nationalisme, rassensvervolging, ongeloof en materialisme zou worden overwonnen. Wat dat betreft hebben de nationaalsocialisten, van hun standpunt uit, gelijk dat ze mij ombrengen.'

Helmuth James von Moltke

in zijn afscheidsbrief van 10 oktober 1944
aan zijn zoons. (Moltke, 1975 S. 315)

Colofon

Deze uitgave kwam tot stand dankzij steun van de vereniging Respondeo (www.respondeo.nl)

Als Hitler valt, Helmuth James von Moltke en de Kreisauer Kreis, door Marlouk Alders, Bloemendaal, 2016.

Uitgever - Hoor! Geschiedenis, Rotterdam (www.hoorgeschiedenis.nl)
Omslagontwerp en typografie - ePublicist.nl

ISBN Print: 978-90-822498-8-0
ISBN Epub: 978-90-822498-7-3
NUR-code: 689 (Oorlog en vrede)

© Marlouk Alders. Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag verveelvoudigd en / of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm, internet, sociale media of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur, Marlouk Alders, Bloemendaal.

**ALS HITLER
VALT**

**HELMUTH JAMES
VON MOLTKE**
& de Kreisauer Kreis

door Marlouk Alders

Inhoud

Een persoonlijk verhaal	11
Achtergronden van de Kreisauer Kreis	16
De vrijwilligerskampen in Löwenberg	17
Camp William James	19
Eerste Wereldoorlog	22
Doelstelling	24
De ontwikkeling van de Kreisauer Kreis	27
De aanslag op Hitler	32
De leden van de Kreisauer Kreis	34
Helmuth James Graf von Moltke	35
Peter Graf Yorck von Wartenburg	37
Adolf Reichwein	39
Adam von Trott zu Solz	40
Harald Poelchau	41
Horst von Einsiedel	42
Alfred Delp SJ	43
Theodor Haubach	44
Hans-Bernd von Haeften	45
Carlo Mierendorff	46
Carl Dietrich von Trotha	47
Julius Leber	48
Theodor Steltzer	49
Hans Lukaschek	50
Hans Peters	51
Augustin Rösch	52
Lothar König SJ	53
Eugen Gerstenmaier	54
Paulus van Husen	55
Otto Heinrich von der Gablentz	56
De arrestaties en processen	57
Van ‘volksvijandig’ tot vriendschapsoord	60
Een brug tussen Polen en Duitsland	62

Nieuwe work camps	63
Internationale Kreisau-conferenties	66
Fundament voor een nieuwe samenleving	70
Het huidige Kreisau-project	72
Bibliografie	76
Overige bronnen	78
Foto-verantwoording	79

Het slot Kreisau voor de restauratie.

Het slot Krzyzowa zoals het er nu uit ziet.

Een persoonlijk verhaal

Aan dit boek gaat een persoonlijke geschiedenis vooraf die ik niet onvermeld wil laten, omdat deze in hoge mate iets zegt over mijn verbondenheid en het belang van de Kreisauer Kreis voor mijzelf.

In de Tweede Wereldoorlog kenden mijn ouders elkaar nog niet. Mijn moeder zat destijds in het verzet, was koerierster en zag haar vriend voor haar ogen doodgeschoten worden door de Duitsers. Mijn vader zat in de oorlog in een kamp in Duitsland en heeft dat net als veel andere mensen als iets verschrikkelijks ervaren. Beiden hebben ze de opgedane ervaringen niet kunnen verwerken. Ze haatten de Duitsers tot op het bot en droegen dat op mij over.

In de jaren zeventig van de vorige eeuw kwam ik terecht in een leefgemeenschap, het Rosenstock-Huessy Huis (RHH) te Haarlem. Daar kwam ik in aanraking met de Kreisauer Kreis. Eugen Rosenstock-Huessy was rechtsgeleerde, historicus, socioloog, cultuurfilosoof en taalgeleerde. Hij is geboren in 1888 in Berlijn, was van Joodse afkomst, maar koos op jonge leeftijd voor een christelijke doop. In 1933 vertrok hij naar de USA waar hij zich er vooral op richtte in zijn studenten een zintuig voor de toekomst aan te kweken.

Dit deed hij voorheen ook in Duitsland onder andere door middel van vrijwillige werkkampen voor arbeiders, boeren, studenten, jongeren en ouderen. In Duitsland wordt hij daarom beschouwd als de vader van de latere anti-Nazigroep Kreisauer Kreis en in de USA als de geestelijke vader van president Kennedy's Peace Corps. Vóór 1933 was hij onder andere docent van Helmuth James von Moltke, die naast Peter Yorck von Wartenburg de belangrijkste spil van de Kreisauer Kreis was. Na de oorlog was Eugen Rosenstock-Huessy de levensgezel van Freya von Moltke, de weduwe van Helmuth James von Moltke.

In de naar Rosenstock-Huessy vernoemde leefgemeenschap woonde ook een Duits echtpaar dat zich bezig hield met de ASF (Aktion Sühnezeichen Friedensdienste). Hun Beneluxkantoor was gevestigd in het Rosenstock-Huessy Huis en de bedoeling van de ASF was dat jongeren uit Duitsland als teken van

verzoening anderhalf jaar in landen gingen werken die geleden hadden onder de oorlog van Hitler. Ze werkten vooral in opbouwprojecten, verslavingsprojecten, daklozenopvang en dergelijke en kwamen eens in de zoveel tijd in het RHH bij elkaar om te praten en te overleggen. Een van de mensen die heeft geholpen met het oprichten van de ASF was Harald Poelchau. Ook hij behoorde tot de Kreisauer Kreis.

Wat moest ik daar met mijn anti-Duitse opvoeding allemaal van denken? Zeker in het begin vond ik dat alles zeer bedreigend. Bovendien verstond ik geen woord. Daarom ging ik Duits leren en het was voor mij een vreemde gewaarwording dat ze het over allerlei belangrijke dingen bleken te hebben. Duitsers bleken ook mensen te zijn. Mijn ouders hadden geen gelijk. De Duitse geschiedenis begon mij te interesseren.

Op een gegeven moment leerde ik ook Freya von Moltke kennen en hoorde meer over het vervallen landgoed in Kreisau, nu Krzyzowa in Polen (Silezië). Men wilde proberen er een internationaal ontmoetingscentrum te vestigen gebaseerd op de ideeën van Rosenstock-Huussy en in zijn kielzog ook die van de Kreisauer Kreis. Bovendien dacht men aan een museum over de Kreisauer Kreis. Dit zou dan gevestigd worden in het zogeheten Berghaus, een villa op het landgoed waar de bijeenkomsten van de verzetsgroep in de oorlog hadden plaatsgevonden. Hierbij waren onder meer Wim en Lien Leenman, medeoprichters van het Rosenstock Huis, nauw betrokken.

Over de Kreisauer Kreis zelf wist ik toen nog nauwelijks iets, alleen dat het een Duitse verzetsgroep was waarvan veel leden vermoord waren. Dat was nog zo toen ik in 1989 naar de VS ging. Ik zou daar een halfjaar, als short term staff, in de leefgemeenschap Spring Lake Ranch in Vermont gaan werken en daarna een half jaar door Amerika gaan reizen. Freya von Moltke was als bestuurslid aan deze gemeenschap verbonden en ik werkte daar samen met een kleindochter van Adolf Reichwein. Hij behoorde eveneens tot de Kreisauer Kreis.

De laatste drie weken in Amerika bracht ik voor een groot deel bij Freya von Moltke thuis door. Met haar sprak ik over een groot aantal dingen en vooral ook over wat ik zou gaan doen als ik terug in Nederland was.

Freya had mij voorgesteld dat ik in de zomer naar Kreisau in Polen zou gaan om te helpen bij de internationale work camps die gehouden zouden gaan worden nu de Muur was gevallen en het communisme had plaatsgemaakt voor democratie. Er zou begonnen worden aan het bewoonbaar maken van het landgoed. De plannen voor het internationale ontmoetingscentrum waren in een gevorderd stadium.

Voor het echter zover was viel er nog iets anders voor. Na mijn terugkomst in Nederland logeerde ik in het Rosenstock-Huessy Huis, waar een aantal Duitsers van de ASF in discussie waren over hoe ze verder moesten met hun idee. Ze vonden dat ze hun werk in het westen wel voltooid hadden en dachten dat het beter was zich verder op de Oostbloklanden te richten. Ik bemoeide mij met de discussie omdat ik het daar niet helemaal mee eens was. Ik zei, dat het pas echt goed zou zijn als Nederlanders, Engelsen, Belgen en anderen naar Duitsland zouden gaan om daar hetzelfde te gaan doen als zij gedaan hadden in Nederland, Engeland, België en andere landen. Ik werd smadelijk uitgelachen. 'Ach joh, er is niemand die zo gek is om dat te doen,' werd er gezegd. Ik weet niet waar ik toen de stoutmoedigheid vandaan haalde, maar ik heb ze gezegd: 'Bel maar naar Berlijn of ze me ergens kunnen gebruiken! Als experiment voor een maand of drie!'

Vrij snel daarna kwam er bericht uit Berlijn dat ze me graag wilden hebben.

In het voormalige concentratiekamp Neuengamme zaten ze te springen om een Nederlandse die hen wegwijs zou kunnen maken in al de Nederlandse literatuur die ze in hun archief hadden. Ze wilden graag gecatalogiseerd hebben waar dat eigenlijk over ging. Bovendien lag hun hele filmarchief overhoop. Of ik daar misschien weer iets ordelijks van kon maken?

In eerste instantie wist ik niet wat ik hoorde. Ik had bij mijn aanbod aan een verslaafdenproject of iets degelijk gedacht, maar een voormalig concentratiekamp? Voor mij was dat zoiets als 'het hol van de leeuw.' Maar ik had A gezegd en vond dat ik nu ook maar B moest zeggen. Ik had bovendien het idee dat ik iets deed wat mijn ouders nooit gekund hebben. Ik maakte af wat zij hadden laten liggen.

In Neuengamme heb ik drie maanden gewerkt. Ik had toegang tot de meest afschuwelijke gegevens die er over de holocaust zijn. Ik bekeek films en zag beelden die men te gruwelijk vond om aan publiek te laten zien. Ik bezocht, samen met de andere medewerkers, de andere voormalige concentratiekampen Bergen-Belsen, Auschwitz-Birkenau, Buchenwald, Ravensbrück, Ladelund Sachsenhausen en Theresienstadt in het kader van een uitwisselingsprogramma. Ik maakte van zeer nabij de zelfmoord van een jonge Duitser mee. Hij kon niet verdragen dat hij was voortgekomen uit het volk dat dit leed veroorzaakt had. Ik ontving Nederlanders uit Putten die in de oorlog allemaal naar Neuengamme waren gebracht en niet konden begrijpen dat ik daar als Nederlandse werkte. Ik hoorde veel directe getuigenissen van mensen die de kampen hadden overleefd. Ik hielp mee aan een seminar / workshop voor de studenten van de universiteit van Berlijn. Het ging over homoseksualiteit en vrouwen in het concentratiekamp. Dat was op 8 maart in het kader van Internationale Vrouwendag.

Doordat ik vrij toegang had tot al de beschikbare gegevens die ik maar kon bedenken, kon ik ook eenvoudig opzoeken wat de Kreisauer Kreis nu eigenlijk was. Inmiddels had ik in Berlijn ook kennis gemaakt met Rosemarie Reichwein, de weduwe van Adolf Reichwein en zijn dochter Sabine met wie ik samen naar Plötzensee ben geweest. Dit is de plaats waar veel mannen van de Kreisauer Kreis zijn omgebracht. Daarnaast maakte ik kennis met Marion Yorck von Wartenburg, de weduwe van Peter Yorck von Wartenburg.

Het is voor mij een zeer bijzondere en leerzame ervaring geweest die ik niet had willen missen. Met bovenstaande bagage ging ik eind van dat voorjaar naar Kreisau of liever gezegd Krzyzowa zoals het nu heet. Dit boekje is gebaseerd op die en talrijke latere reizen.

Ik wil vertellen wat de Kreisauer Kreis was en wie erbij betrokken waren. En vooral ook waarom ze hun leven op het spel hebben gezet door tegen Hitler en zijn nazibewind in te gaan. Maar ik begin met de belangrijkste vraag, namelijk wat de Kreisauer Kreis ons tegenwoordig nog te zeggen heeft. Het verhaal is bedoeld voor iedereen die – net als ik vroeger – maar weinig kennis heeft van het Duitse verzet en daar graag meer van wil weten.

Mijn grote dank gaat uit naar Feico Houweling die me geholpen heeft dit boekje tot stand te brengen. Zonder zijn raad en daad was het mij niet gelukt.

Marlouk Alders

Bloemendaal, 2016.

Achtergronden van de Kreisauer Kreis

De Kreisauer Kreis was een groep van Duitsers die zich hebben verzet tegen Hitler. De leider van de beweging was Helmuth James von Moltke (1907-1945). Op zijn landgoed in Kreisau kwam de groep bijeen. Kreisau is het tegenwoordige Krzyzowa in de Poolse provincie Śląsk. Voor de oorlog was dat de Duitse provincie Silezië.

Doorgaans zijn verzetsbewegingen alleen effectief in crisissituaties en daardoor hebben ze maar een korte levensduur, namelijk zolang als de crisissituatie zich voordoet. Het lijkt logisch, dat een verzetsgroep die strijdt tegen de onderdrukking van een totalitair regime wordt opgeheven als het totalitaire systeem verdwijnt.

Maar waarom spreekt een verzetsgroep als de Kreisauer Kreis dan, ook na de oorlog, nog mensen aan? Wel, er zijn altijd en overal mensen geweest die op zoek waren naar de diepere waarden van het leven. Ze probeerden trouw te blijven aan waar het in het leven werkelijk omgaat en pleegden verzet tegen zaken die daar niet toe bijdroegen. Mensen die onderdrukt worden en op zoek zijn naar die meerwaarde in het leven, voelen zich aangesproken en kunnen er kracht aan ontnemen wanneer ze zich verzetten tegen alles wat onmogelijk maakt naar die werkelijke waarden te leven.

Wat zijn die diepere waarden, waar gaat het in werkelijkheid om en aan welke principes is het goed om trouw te blijven? Dat kunnen we ontdekken wanneer we de Kreisauer Kreis eens nader bekijken.

De vrijwilligerskampen in Löwenberg

De leden van de Kreisauer Kreis hebben zichzelf nooit zo genoemd. Het was Roland Freisler, de beruchte president van het Volksgerechtshof van Berlijn, die ze deze naam gaf¹. Onder zijn voorzitterschap begonnen op 7 augustus 1944 de processen tegen de ‘samenzweerders’ van de aanslag op Hitler op 20 juli 1944. Freisler stelde grotendeels de akten van beschuldiging op en velde de vonnissen. Hij veroordeelde ook de leden van de Kreisauer Kreis, van wie velen tot de doodstraf.

De verzetsgroep rond Helmuth James von Moltke en Peter Yorck werd door Freisler vernoemd naar het landgoed Kreisau waar drie van hun grote bijeenkomsten plaats hadden gevonden. De Duitse veldmaarschalk Helmuth Karl Bernhard von Moltke (1800-1891) had het ten geschenke gekregen als beloning voor een paar belangrijke overwinningen in veldslagen tegen Oostenrijk, Denemarken en Frankrijk in de negentiende eeuw.

In Kreisau is er nog steeds een gedenkteken aan deze veldmaarschalk. Bij het landgoed hoort een grafheuvel, de Kapellenberg. Boven op die heuvel is een kapelletje met het graf van de veldmaarschalk. Sinds zijn overwinning op Frankrijk (1870-1871) is hij een Duitse nationale held. Er zijn nog steeds Duitse aanhangers van het Pruisische machtsstreven die aan dit graf een bezoek brengen als aan een pelgrimsoord. Bovendien zijn er in het slot nog twee fresco's. Daarop is de plundering van Lübeck door soldaten van Napoleon te zien (1807) en de intocht van de Duitse legers in Parijs (1 maart 1871).

¹ De aanslag op Hitler, pp. 144-146.